Р Е Ц Е Н З И Я

От: Професор, доктор на социологическите науки
Емилия Евгениева Ченгелова
Институт по философия и социология - БАН
Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата", Специалност: "Социология"

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен **„Доктор“** по **научна специалност "Социология"** в Институт за изследване на населението и човека

Участвам в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед № РД-6-265/23.05.2023 г. на Директора на ИИНЧ.

Автор на дисертационния труд: **Ирена Сашова Георгиева**
Тема на дисертационния труд: **„Нагласите към родителството във фокуса на семейните политики и променящите се джендърни взаимоотношения в семейството. Международен сравнителен анализ“**

1. Информация за дисертанта

Докторантката Ирена Георгиева притежава магистърска степен от Университета „Лудвиг и Максимилиан“, Мюнхен / Виенски университет, Виена. В контекста на разработения дисертационен труд заслужава да се отбележи, че в рамките на магистърската си подготовка докторантката е получила образователни знания и умения в областта на социологията на семейството и етапите от живота, социологията на труда, психологията и комуникационните науки. Този добре премислен набор от предметни полета от една страна е индикация за много висока образователна подготовка, а от друга страна оформя професионалния профил на докторантката преди всичко като социолог, в полето на интересите на който попадат основно семейството и труда, както и възникващите в тази връзка отношения.

За периода 2018 – 2021 г. докторантката е проявила изключително висока активност по отношение усвояването на допълнителни знания и умения, които да улеснят разработването на замисления дисертационен труд и в същото време да повишат капацитета й като изследовател и учен. Тя се е включила в 12 лекционни курсове и семинари с широка предметна насоченост, които в своята цялост говорят за съзнателно положени усилия за израстване и развитие като изследовател в полето на социологията на семейството и социологията на труда. Посетила е специализирани курсове за усвояване на програмата Стата, което говори за наличие на дълготраен интерес за самостоятелна и задълбочена работа с големи бази данни от емпирични социологически изследвания.

По време на обучението си като докторант Ирена Георгиева е взела участие в четири научни конференции, където е представила резултатите от своите изследвания, свързани с разработването на дисертационния труд.

През периода на обучение Ирена Георгиева е реализирала изцяло индивидуалния си план за подготовка като задочен докторант, на основание на което тя е отчислена с право на защита. В резултат от изпълнението на образователната програма и апробацията на изпълнението на научната програма докторантката е събрала 250 кредита, така че тя е покрила напълно всички изисквания съгласно кредитната система на БАН.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

Представеният за рецензиране дисертационен труд е с обем 207 страници. Трудът е структуриран в увод, три глави, заключение, използвана литература и самооценка за приносите. Дисертационният труд съдържа 66 илюстриращи графики. Специално следва да се подчертае, че приложените графики са разработени много професионално, а от съдържанието и оформлението на графиките става ясно, че са използвани съвременни програми за генериране на графичен материал, базиран на емпирични данни.

Темата на дисертационния труд определено е с висока актуалност. Нейната актуалност съзирам поне в два аспекта. От една страна, темата за семейните отношения и нагласите към родителството е значима в социален смисъл, тъй като пряко реферира към моделите на съжителство и нагласите за репродуктивно и родителско поведение. От друга страна, темата е значима в икономически смисъл, тъй като е пряко свързана с поведението на различните генерации на пазара на труда – поведение, разглеждано холистично, в това число и като рефлексия на субективните преценки за постигането на баланс между професионалната реализация и репродуктивното отношение. Само на пръв поглед темата изглежда достатъчно осветена – действително, нагласите за родителство са предмет на множество публикации. Но представеният за рецензиране труд разработва проблематиката в различна перспектива. Като поставя фокус на нагласите за родителството, дисертацията предлага задълбочен сравнителен анализ на два национални контекста – в България и в Германия. Изборът на тези две държави е изключително успешен. Германия, като типичен представител на консервативния модел на социални политики, е уникална по своя опит в провеждането на политики, стимулиращи и поддържащи родителството, разглеждано като раждане на деца и тяхното отглеждане и възпитание. От друга страна е ситуацията в България, която като типична постсоциалистическа държава има своите натрупвания и исторически рефлексии, които дават силно отражение върху дизайна на политиките и съдържанието на стереотипите и нагласите за родителството към настоящия момент.

Целта и задачите на дисертационното изследване са много ясно формулирани. Това е индикация както за задълбочен предварителен анализ на

проблематиката от дисертанта и неговия научен ръководител, така и за наличието на добре очертани смислови фокуси на дисертационното изследване. Изпреварвайки представянето на резултатите от реализираното дисертационно изследване, ще отбележа, че дисертантката е успяла изцяло да реализира целта и задачите, които си е поставила. Прочитът на дисертацията убедително показва, че авторката се е придържала стриктно към изясняване на основните смислови фокуси. Отделните глави от дисертацията дават отговори на различни аспекти от първоначално формулираните цели и задачи. Това говори за висока самодисциплина на дисертантката и умение да се концентрира върху предварително дефинирания кръг от научно изследователски проблеми.

Положителна оценка заслужава начина, по който са **формулирани обекта и предмета на изследването**. Според самооценката на дисертантката, предмет на нейното изследване са нагласите към родителството, разгледани като фокус на семейните политики и променящите се джендърни взаимоотношения в семейството. Обектът на изследването е дефиниран адекватно – това са мъжете и жените в България и в Германия и по-конкретно начинът, по който те съвместяват работата със семейните отношения и влиянието на този баланс (или липса на баланс) върху нагласите им за родителство.

Дисертантката е намерила много точен изказ и академична формулировка на **основната си теза и основните изследователски въпроси**. Съвсем правилно тези въпроси са изведени още в увода на дисертацията, показвайки наличието на много добра осмисленост на изследваната проблематика, а също така и индикирайки наличието на пределна яснота по отношение на това какво цели дисертантката със своето изследване, каква теза се заема да докаже и какви ще бъдат основните изследователски търсения.

Проведеното дисертационно изследване е насочено към тестването на **осем основни хипотези**, които са прецизно и коректно формулирани от дисертантката. Макар в увода да е изтъкнато, че това са хипотези, тествани при обработката на емпиричните данни, на практика тези допускания и предположения прозират през цялото съдържание на дисертацията и дисертантката в своето изложение последователно е извеждала аргументация, доказваща една или друга хипотеза.

При разработването на дисертационния труд Ирена Георгиева е стъпила на широка палитра от литературни източници. В тях изобилстват както англоезични и немски, така и български източници. Съдейки по включените в литературата източници, дисертантката много добре познава актуалните публикации в областта на семейството и взаимоотношенията в семейството, нагласите към родителство, социалните политики и нормативната база, на която те стъпват. Може да се направи общата оценка, че при разработването на дисертацията Ирена Георгиева се е позовала на адекватни и достатъчно на брой литературни източници, което й и позволило да проведе стойностно и изчерпателно изследване на проблематиката. Това е силно

видимо в първите две глави от дисертацията – най-напред при разглеждането на теориите, тълкуващи семейните отношения, баланса на труда, удовлетвореността от семейния живот, нагласите към родителство, а след това и при анализа на националните контексти и провежданите в България и в Германия социални политики, стимулиращи и развиващи нагласите към родителство и семейните отношения, в това число чрез политики за заетост и предоставяне на детска грижа.

3. Оценка на съдържанието на дисертационното изследване

Първа глава от дисертацията е посветена изцяло на теоретичните модели, тълкуващи разделянето на домакинските и трудовите задължения между мъжете и жените и свързания с това баланс или липсата на такъв между работата и семейството. Много сполучливо е решението като начало да се разгледат концепциите за държавите на благоденствието, като анализът се насочи към изясняване ролята на държавата, пазара и семейството по отношение на възможностите за осъществяване на родителство. Този анализ е изпълнен много добре, акцентите са ясно откроени, което говори за добро познаване и съдържателно осмисляне на представяните теории. Следващ фокус на анализа в първа глава са джендър-неутралните теории. Тук са направени заслужаващи внимание интерпретации на теории, в основата на които е икономическата обоснованост на поведението на двамата брачни партньори. Отделено е заслужено внимание на образованието като фактор за изграждане на брачна идентичност на двамата партньори. В контекста на дисертационното изследване специален фокус е поставен върху анализа на джендър-сензитивните теории, вземащи под внимание неравенствата между мъжете и жените и произтичащите от това последствия. И тук анализът е изпълнен на високо академично ниво, с много добре подбрани примери за джендър-сензитивни теории. Значим съдържателен резултат тук е сравнението на ситуацията в Германия, когато тя е разделена на две автономни републики, и в днешна Германия. Направена е много солидна аргументация на оформянето на така наречения adult worker model, който възниква в Германия като естествено следствие от формиралите се там в исторически план социално икономически отношения. Друг много силен съдържателен резултат в първа глава е направеното представяне на изследванията на платената заетост и домакинския труд до 1990 г. в България. Приведените примери са емблематични и илюстрират много добре ситуацията в България в този период. Логично, търсенията на авторката я отвеждат към теориите за баланса между работата и семейството. Съвсем правилно дисертантката се е ориентирала към избора на този вид концептуални схващания като основа за провеждането на собственото дисертационно изследване. Направеният в тази част на дисертацията критичен анализ е задълбочен и убедителен, ясно са изведени основните смислови акценти и са откроени възможните направления за емпирично изследване на баланса между работата и семейството. Първа глава завършва с представянето

на основни резултати от предходни изследвания. Представените изследвания са много добре подбрани, техните основни изводи се коментират коректно и в своята цялост отразяват вижданията и на авторката по тези проблеми.

Втора глава си поставя за цел да разгледа в сравнителен план основните елементи на семейната политика в България и в Германия. Правилно са дефинирани най-напред основните елементи на семейната политика, след което последователно са представени регулаторните механизми в България и в Германия. Много добре е разкрита спецификата и акцентите в семейната политика в двете сравнявани страни. Проличава дълбокото познаване от авторката на нормативната база и на съдържанието на предлаганите политики. В когнитивен смисъл втора глава има висока ценност, тъй като е разработена изчерпателно, коректно и може да служи като наръчник за всеки читател, който проявява интерес към семейната политика в България и в Германия. В тази логика много силна страна на анализа във втора глава е разглеждането на основни демографски показатели за България и за Германия – такива като брачност, бракоразводност и раждаемост. Представени са данни за една декада (2010-2019/2020 г.), което дава достатъчно дълга динамична редица и позволява да се направят изводи по отношение на тенденциите в представените показатели. Ще отбележим, че представените демографски показатели са напълно релевантни към темата на изследването и създават необходимия национален контекст, третиран като обективно реализирали се национални тенденции. Данните са професионално илюстрирани, което също оценявам като много добър резултат в проведеното дисертационно изследване. В този ред на мисли висока оценка заслужава и представянето на основните индикатори за да се разгледат коефициента на заетост (като цяло и отделно за мъжете и за жените), разликите в заплащането на труда на мъжете и жените и разпространеността на заетостта на непълно работно време. Този анализ е изпълнен отлично и очевидно е дал възможност на дисертантката да навлезе много дълбоко в осмислянето на националните контексти, формиращи институционалната среда, в която възникват и се реализират семейните отношения и нагласите към родителство. Друг силен момент във втора глава е представянето на детската грижа в двете сравнявани страни. Доколкото наличието на детска грижа, достъпът до нея и нейното качество са сред факторите, формиращи нагласите за родителство, този тип анализ също оценявам като много сполучливо авторско решение, изцяло кореспондиращо с целта и задачите на дисертационното изследване. Втора глава завършва с анализ на основни индикатори за икономическото развитие на България и Германия, като това авторката прави водена от презумпцията за наличието на пряка връзка между икономическото благосъстояние и развитието на семейни отношения и нагласи за родителство.

Трета глава има характер на сравнителен анализ, изцяло базиран на емпирични данни от „Европейското проучване на качеството на живот“ (2016 г.). Тази глава също е много добре структурирана и в нея ясно проличават

качествата на Ирена Георгиева като самостоятелен изследовател-аналитик. Макар че по същество това е вторичен анализ на данни, авторката е направила рационален подбор на емпиричните променливи, които й дават възможност да провери основните си изследователски хипотези и да обоснове основната си теза. Освен че е използван богат набор от индикатори, прави впечатление много доброто представяне на емпиричните данни. За качеството на анализа допринася и сполучливата графична илюстрация на направените статистико математически анализи. Специално трябва да се отбележи, че освен едномерни и двумерни разпределения, авторката е представила резултати от логистични регресии, построени коректно и целенасочено. Чрез тях авторката проследява влиянието на основни демографски характеристики и някои основни твърдения върху удовлетвореността от семейния живот, както и върху наличието на конфликт между работата и семейството. Откроени са най-силно действащите фактори, като са дадени и обяснения за установените влияния. Основните акценти в проведения анализ са балансът между работата и семейството, удовлетвореността от семейния живот в зависимост от пола, подоходните неравенства и баланса между работата и семейството, разпределението на времето при жените и мъжете между домакинския труд и трудовата заетост, ползваемостта и качеството на детската грижа. При всички раздели в трета глава сме свидетели на последователен сравнителен анализ, в резултат на което ясно се разкриват различията или приликите в проявлението на наблюдаваните индикатори в България и в Германия.

Общата оценка за направеното дисертационно изследване е, че то е реализирано на много високо академично ниво, съдържателно отговаря на поставените цели и задачи, съдържа богата е релевантна аргументация, представя впечатляващ обем от емпирични данни, които са основа за провеждането на сравнителен анализ на семейните отношения, нагласите за родителство и семейните политики в България и в Германия. Заключението на дисертацията е синтезирано и представя всички изследвани аспекти, като откроява основните констатации и съдържателни резултати.

4. Оценка на научните и научно-приложни приноси

Рецензираният дисертационен труд е задълбочена научна разработка, която представя изчерпателно проведеното от Ирена Георгиева дисертационно изследване. В контекста на настоящата процедура, за нас представлява интерес да откроим по-важните приноси на дисертантката. Бих откроила два типа приноси – научни и научно приложни.

А. Научни приноси:

- Приносен момент е реализираният от дисертантката систематизиран обзор на джендър-неутралните и джендър-сензитивните теории за семейните отношения и разпределението на труда в рамките на

семейството, както и инвестирането в различни ресурси, оформящи социалната значимост на двамата брачни партньора;

- Друг принос е задълбоченият анализ на теориите за баланса между професионалния и личния живот. Този тип теории са разгледани много прецизно, като отчетливо са откроени тяхното съдържание и основни послания. В този смисъл направеният анализ би могъл да послужи като съдържателна матрица за последващи научни изследвания на семейните отношения и нагласите към родителство;
- Научен принос е дефинирането на три фактора за намаляване на конфликта между работата и семейството, а именно гъвкавото работно време, активното включване на бащите в отглеждането на деца и намирането на алтернативи за детска грижа с участието на държавата;
- Силен приносен момент на дисертационното изследване е създаването на интегриран теоретичен модел за анализ на баланса между работата и семейството и удовлетвореността от семейния живот. Достойнството на този модел е, че той стъпва на установяване на зависимостите между националния контекст, културните модели на родителството и практиките за разделяне на семейните задължения между двата партньори;
- Приносен момент е и провеждането на сравнителен анализ, очертаващ приликите и различията в оценките за баланса между работата и личния живот и в удовлетвореността от семейния живот в двете сравнявани страни. Този анализ е базиран на много богат набор от индикатори и това му придава висока когнитивна и изследователска стойност.

Б. Научно приложни приноси:

- На първо място принос е конструирането на система от емпирични индикатори, чрез които се изследва баланса между работата и семейството (с присъщите основни конфликти) и удовлетвореността от семейния живот. Разглеждането на трите основни типа конфликти, възникващи в тази връзка, също е много добра методологическа находка, Следва да се изтъкне и значимостта на приложените от дисертантката подходи при представянето, анализа и сравнението на данните от „Европейското проучване на качеството на живот“. Те могат да послужат като пример за други млади изследователи, които тепърва навлизат в полето на анализите на данни от мащабни емпирични изследвания и търсят оптимални подходи за извършването на тази специфична изследователска работа;
- Откривам научно приложна значимост и в направеното сравнително изследване на националните контексти. Макар да има и определени теоретични елементи в този анализ, все пак неговият доминиращ характер е научно приложен и може да бъде успешно използван от други изследователи при бъдещи изследвания на тази проблематика;

- Научно приложен характер има сравнението в семейните политики, стимулиращи развитието на брачните отношения и по-конкретно, нагласите към родителство. Ценен е и анализът на нагласите на „новите бащи“, тъй като той подсказва конкретни стъпки за формирането на егалитарни отношения в рамките на семейството и развитието на нагласи, благоприятстващи както parenting, така и parenthood.

5. Оценка на публикациите по дисертацията

Докторантката има три публикации по темата на дисертационния труд. Предмет на тези публикации са представянето на ключовите резултати относно нагласите към родителство и променящите се джендърни отношения в семейството, „новите бащи“ в България и в Германия, влиянието на пола и подоходните неравенства върху удовлетвореността от семейния живот. Публикациите са подготвени на високо академично ниво, съдържат всички основни елементи на този тип публикации, написани са живо и убедително, с релевантни аргументи и коректно изведени основни изводи и констатации.

Трите публикации са напълно достатъчни като входно ниво за защита на разработения дисертационен труд. Те са заявка за бъдеща много добра публикационна активност и само можем да се надяваме, че Ирена Георгиева ще продължи своите изследвания в областта на семейните изследвания и нагласите към родителство, включително и чрез разширяване на своите сравнителни анализи с други държави и общества.

6. Оценка на автореферата

Авторефератът на докторантката Ирена Георгиева е разработен много стегнато, концентрирано и отразява коректно съдържанието на представеното за рецензиране дисертационно изследване.

7. Критични бележки, препоръки и въпроси

Нямам критични бележки.

Бих препоръчала Ирена Георгиева да продължи своите изследвания на семейните отношения в контекста на баланса на труда и удовлетвореността от семейния живот, като задълбочи анализа на факторите, влияещи върху удовлетвореността от семейния живот, и заедно с това насочи изследванията си към разкриване на връзката между удовлетвореността от семейния живот и желанието за раждането на повече деца. В представеното изследване се проследява зависимостта между броя на децата и удовлетвореността от семейния живот. Въпросът би могъл обаче да се постави и по обърнат начин – дали по-високата удовлетвореност от семейния живот е фактор за формиране на по-силни нагласи за раждане на по-голям брой деца? Ако има налични емпирични данни, сравнителното изследване за България и за Германия може да се разшири с откроряване и приоритизиране на факторите, от които зависи формирането на нагласи за раждане на повече деца. Този тип разсъждения

присъстват и сега в отделните раздели, но тяхната важност се загубва между многото изводи. Предвид важността на този тип анализи, те могат да бъдат концентрирани в отделна публикация, която да даде ясен отговор на въпроса кои фактори могат да доведат до по-висока раждаемост и кои от тези фактори са част от културните модели, а кои фактори могат и следва да бъдат управлявани от държавата.

8. Заключение

По моя преценка, представеният дисертационен труд, разработен от докторантката Ирена Георгиева, се характеризира с висока актуалност, академична евристичност и социална значимост. Изследваната тематика е дисертабилна, а реализираното изследване се отличава с висок професионализъм, задълбоченост, вътрешна консистентност и ясно открояващи се собствени приноси. Изследваната проблематика се познава много добре, свободно се борави с теоретичните концепции и парадигми, работено е коректно с емпиричните данни, а при техния анализ са приложени както традиционни, така и съвременни статистико математически методи. Всичко това е дало възможност на докторантката да обхване проблематиката в дълбочина, изчерпателно и логически свързано, което й е позволило да постигне своите цели, включително и да тества аргументирано изследователските хипотези.

Вземайки предвид изказаните от мен оценки в настоящата рецензия, **препоръчвам на уважаемото научно жури да гласува "ЗА" присъждането на докторантката Ирена Сашова Георгиева на образователната и научна степен "Доктор" по научна специалност "Социология", направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, и самата аз убедено гласувам "ЗА"**.

14.06.2023 г.
София

Рецензент:
Проф. д.с.н. Емилия Ченгелова